

Archaizacja w powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Halina Karaś, *Archaizmy jako wykładniki stylizacji w „Potopie” Henryka Sienkiewicza*, „Poradnik językowy” 2004, s. 19–20.
- Źródło: Teresa Świętosławska, *O stylu językowym Zagłoby w „Ogniem i mieczem” (w 110 rocznicę Sienkiewiczowskiego arcydzieła)*.
- Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Listy*, t. 2, oprac. Maria Bokszczanin, Warszawa 1996, s. 34.
- Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem*, t. 1, Warszawa 2003, s. 24–25.
- Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Potop*, t. 1, Warszawa 2003, s. 50.

A photograph of the Malbork Castle in Poland, showing its massive brick walls and several towers with conical roofs. The sky is overcast with soft light. A dark semi-transparent box is overlaid on the image containing the title.

Archaizacja w powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza

Zamek w Malborku

Źródło: Wojciech Kuźma, Fshoq!, licencja: CC BY 4.0.

Henryk Sienkiewicz w swoich powieściach historycznych stosował stylizację językową, która miała pomóc czytelnikom wczuć się w atmosferę określonej epoki, dostrzec jej koloryt, a także zrozumieć mentalność żyjących wówczas ludzi i ich system wartości. Studiując kroniki, dzienniki i dawne teksty literackie, zdobył specjalistyczną wiedzę na temat słownictwa i wyrażań, które na przełomie wieku XIX i XX wyszły już z użycia. Znajomość języka danej epoki była dla pisarza warunkiem stworzenia języka powieści, który pozwoli wykreować barwną, wiarygodną wizję rzeczywistości i żywe, wielowymiarowe postaci.

Twoje cele

- Dowiesz się, na czym polegała archaizacja języka powieści historycznych Henryka Sienkiewicza.
- Poznasz typologię archaizmów i nauczysz się je odróżniać.
- Przeanalizujesz rolę języka powieści historycznych Henryka Sienkiewicza w tworzeniu świata przedstawionego.

Przeczytaj

Henryk Sienkiewicz jako twórca powieści historycznych

Henryk Sienkiewicz

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

W polszczyźnie XVII-wiecznej pojawiły się zapożyczenia kresowe ([orientalizmy](#) i [rutenizmy](#)) w związku z bezpośrednimi kontaktami Polaków z Turkami oraz ekspansją ludności na rubieże południowo-wschodnie Rzeczypospolitej. Aby odtworzyć klimat epoki, powieściopisarz chętnie wprowadzał archaizmy leksykalne. Najbardziej zróżnicowana jest leksyka dotycząca mężczyzn. W powieściach można odnaleźć liczne nazwy urzędów, tytułów dostojników tureckich, tatarskich, ukraińskich, rumuńskich np. basza, hospodar, bojar, bej, tur, książ. Ze względu na tematykę wojenną powieści przeważa słownictwo związane z tym światem, są to nazwy broni i przedmiotów wykorzystywanych w wojsku (arkan, buława,

rohatyna, samopał, misiurka), nazwy oddziałów wojskowych karłasz, koszowy, esuał, janczar. Ponadto nazwy budowli i miejsc: kosz, chutor, majdan, sadyba, wyrazy nazywające tkaniny i odzież. Obce są Sienkiewiczowi realia dotyczące kulinariów, w ogólny sposób pisze o napojach i potrawach. W wątku romansowym pojawiają się nazwy: kniahini, kniaźówna, kraswica, czernica, bałamutka, ale na ogół nazwy kobiet są nieobecne. Można jeszcze wspomnieć o nazwach związanych z muzyką (kołomyjka, prysiudy), zwierzętami, roślinami (bodiaki, oczeret) czy zjawisk topograficznych i atmosferycznych (porohy, tuman, uroczyszcze).

Pisarz chętnie wprowadzał w narrację dialogi ludności ukraińskiej, a także regionalizmy. Malują one koloryt lokalny i czasowy oraz podkreślają odrębność językową bohaterów powieści. Sienkiewicz czerpał leksykę z autentycznych tekstów epoki *Wojny chocimskiej* W. Potockiego, utworów S. Twardowskiego, *Liryków* W.

Kochowskiego, *Pamiętników* J. Ch. Paska, *Listów* J. Sobieskiego. W powieściach historycznych Sienkiewicza archaizmy pojawiają się najczęściej w dialogach, w mniejszym stopniu w narracji. Pełnią różnorodne funkcje, służą poetyzacji tekstu, wywołaniu nastroju, podkreślają dramatyzm i patos opisywanych zdarzeń. Jednak nadrzędną funkcją wszystkich archaizmów jest wywołanie wrażenia autentyczności języka.

Powieści historyczne Henryka Sienkiewicza

Ogniem i mieczem (1884)

Potop (1886)

Pan Wołodyjowski (1888)

Quo vadis (1896)

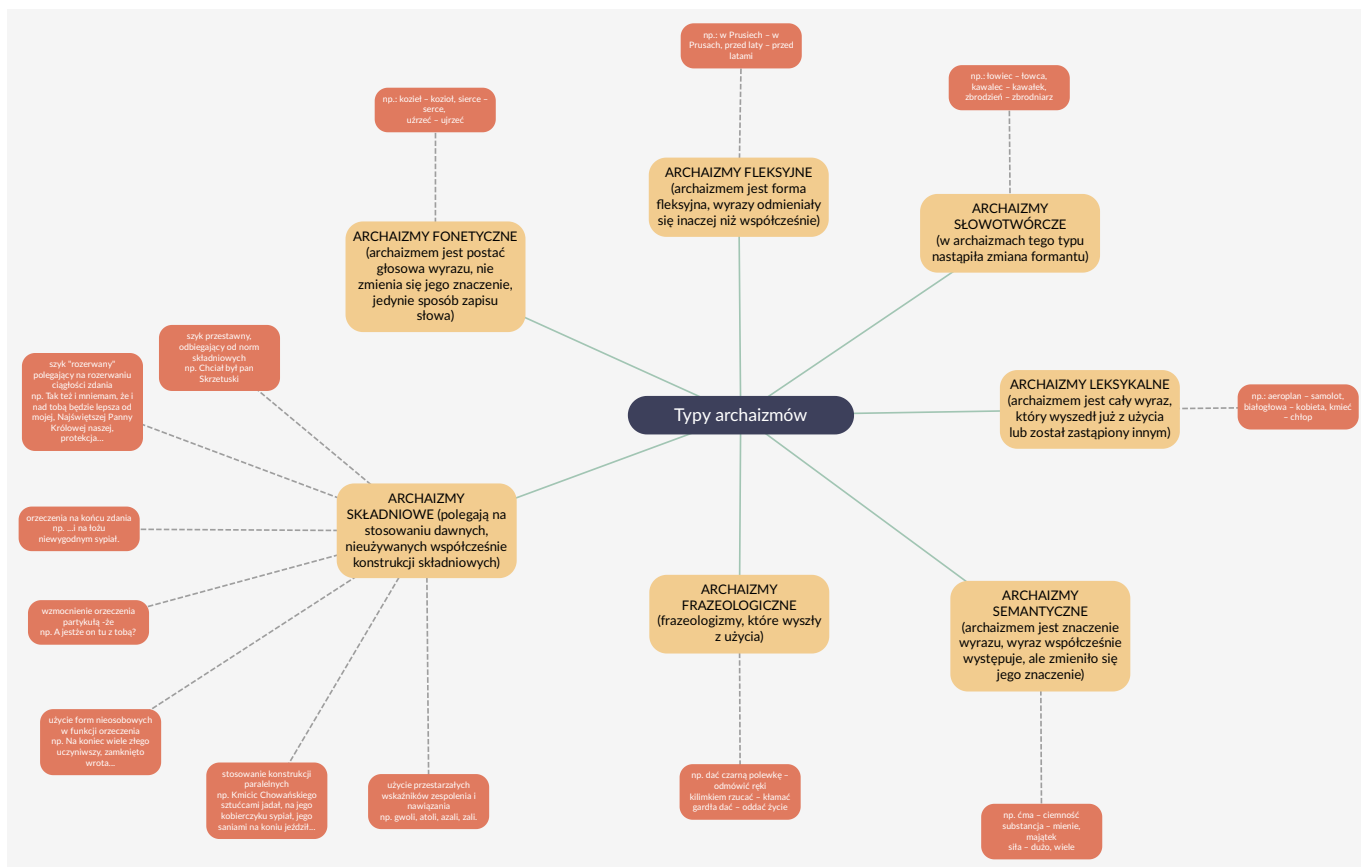
Krzyżacy (1900)

Na polu chwały (1906)

Co to jest archaizacja?

Archaizacja lub inaczej stylizacja archaizująca, polega na sięgnięciu po wyrazy, konstrukcje składniowe i związki frazeologiczne, które wyszły z użycia, a są charakterystyczne dla języka danej epoki. Może obejmować warstwę foniczną, składniową, morfologiczną i leksykalną, odnosić się do całego utworu lub jego części. Nie polega na całkowitym i wiernym odtwarzaniu języka dawnej epoki, lecz na wyborze archaizowanych elementów. To autor decyduje, które z nich wprowadzi do utworu.

Rodzaje archaizmów

” Teresa Świątosławska

O stylu językowym Zagłoby w "Ogniem i mieczem" (w 110 rocznicę Sienkiewiczowskiego arcydzieła)

(...) Henryk Sienkiewicz obdarza tę postać swoistym językiem, barwnym, żywym, dowcipnym, korespondującym z temperamentem, umysłowością i fizyczną posturą swego bohatera.

Charakterystyczne dla języka Zagłoby są nie tylko wyróżniające go leksemy i frazy, ale także składnia narracji, szczególnie sposób opowiadania dykteryjek lub przygód, plastyczny, sugestywny, aforystyczny.

Imć Onufry (...) ma swoje ulubione wyrażenia, zwroty i frazy. (...)

Wiele z jego celnych określeń pointujących sytuację weszło na stałe do polszczyzny i znalazło godne miejsce wśród słów skrzydlatych, jak np. to kwitujące nieważne nowiny młodziutkiego Aksaka: „niańka pieluch nic uprała, kot mleko zjadł i farfurka się stukła” (1, 496) czy

inne, jeszcze bardziej znane: „Zdechnę ja i pchły moje!” (II, 370). (...) (...) Zagłoba jest niewyczerpany, jeśli idzie o wymyślanie przekleństw na swoją i innych głowę: „niech mię na własnej torbie powieszą” („Jeślim widział kiedy foremniejszego dziada”) (I, 323); „bodaj was diabli w piekle walili” („Walą i walą! bodaj...”) (I, 479); „bodaj ich nosaczna zżarła” (I, 479); (...)

Osobną grupę powiedzeń Zagłoby stanowią rozliczne sentencje, perełki jego dowcipu i fantazji, (...) „Niejeden szlachcic tyle nie wyorze w tym kraju, ile dziad wyżebrze” (I, 322); „Dziś ty garbujesz, jutro ciebie garbują” (II, 105); „Głupi ogar, co za ogonem bieży, bo i nie dogoni, i niczego poczciwego się nie dowącha, a w ostatku wiatr straci” (II, 105); „Kiep odmawia, gdy nie kiep prosi” (I, 133); (...)

(...)

Indywidualny odcień w języku Zagłoby uzyskują znane przysłowia i zwroty przysłowiowe, np. „bodaj się tacy na kamieniu rodzili”; „Kiedy w brzuchu pusto, w głowie groch z kapustą”; „Na kim się zmełło, na mnie się skrupi” (I, 274); „Chcesz nie podrwić głową, jedz pieczeń wołową” (I, 306); „Grał duda, grał - aż przegrał kiszki” (I, 497) (...)

(...) barwne przenośnie najczęściej współbrzmia z kręgiem najżywszych zainteresowań Zagłoby, tj. z czynnościami jedzenia i picia. Nasycają jego mowę komizmem. Rubaszny humor Zagłoby ma charakter językowy. (...)

(...) Dowcipkując na temat fizys i sylwetki czy to Longina, czy Wołodyjowskiego, stosuje najchętniej porównania do świata przyrody - ptaków, owadów lub roślin. Porównania te hiperbolizują

wyśmiewane cechy kompanionów. Longina nazywa dudkiem, żurawiem litewskim, litewskim powyrkiem (kij, drąg do noszenia wiader) lub tyką chmielową; Charłampa – straszylem morskim, bąkiem; medyka Włocha – krukiem; Wołodyjowskiego – osą, kanarkiem, kobuzem bądź sikorą: „najmniej znam tego małego fircyka, ale osa też to musi być nie lada” (II, 66) (...)

(...) Typowe dla czasów, które Zagłoba reprezentuje, a zarazem charakterystyczne dla niego samego jest używanie stylu makaronicznego, tj. nie tyle dodawanie do polskich wyrazów łacińskich końcówek, ile użycie całych wyrażień, zwrotów i fraz w tym języku. (...) „Ciężkie bo to czasy na szlachtę się zbliżają: dies irae et calamitatis”; „nie ma justycji w tej Rzeczypospolitej ani rekompensaty dla usług i lepiej pono kury sadzać niż głowę pro publico bono narażać” (I, 133).

Język Zagłoby nie jest jednolity, lecz zmienia się zależnie od sytuacji, w jakiej ta postać się znajduje. Przebrany za dida-lirnika używa rutenizmów, inwersje składni, np. „ - Skażyte, ditki, wże je Dcmianiwka?” (I, 333), „bywał ja”, „straszny on” (I, 335). Modli się takimiż kresowymi zwrotami, wzbogaconymi najdawniejszymi, cerkiewnosłowiańskimi:

O hospody Boże, pomyśl nas hrisznych... Widzisz waćpanna!... Świataja-Preczysłaja... Cóż byśmy zrobili nie mając chłopskiego przebrania?... Jako wże na zemli i dosza ku nebesech... Jeść dostaniemy, a jutro pojedziemy ku Zołotonoszy, miasto iść piechotą... Amin, amin, amin... (I, 339).

(...)

Charakterystyczną cechą składni Zagłoby jest inwersyjny szyk, nadający jego mowie piętno staroświecczyzny, zgodnej z czasem

historycznym i wiekiem postaci. Na przykład „Chybabyśmy przypadkiem na hetmańskie albo książęce chorągwie trafili” (I, 332), „Żyje ona, wiem to n a pewno, i jest w Bohunowym ręku” (II, 106). (...) Sienkiewiczowski kunszt w kreowaniu języka Zagłoby polegał na przypisaniu mu takich cech stylu, które czyniły go nie tylko żywą, acz fikcyjną indywidualnością, ale także reprezentantem określonego typu bohatera, w określonym miejscu i czasie. W tym sensie można więc mówić o charakterystyczności postaci Zagłoby jako całości maksymalnie zindywidualizowanej, wyrazistej, jedynej w swoim rodzaju. (...)

Źródło: Teresa Świętosławska, *O stylu językowym Zagłoby w "Ogniem i mieczem"* (w 110 rocznicę Sienkiewiczowskiego arcydzieła).

Słownik

fleksja

(łac. *flexio* – zginanie, zmienianie) dział morfologii zajmujący się odmianą wyrazów

leksyka

(z gr. *lexikón*, od *léxis* – słowo) zasób wyrazów języka, jego słownictwo

orientalizm

(łac. *orientalis* – wschodni) 1. zwrot, konstrukcja składniowa przejęte z języków wschodnich (orientalnych); 2. charakterystyczne dla ludzi Wschodu, ich kultury i obyczaju

rutenizm

(łac. *ruthenus* – ruski) wyraz, zwrot zapożyczony z jednego z języków wschodniosłowiańskich dawniej zwanych ruskimi; współcześnie termin używany w odniesieniu do zapożyczeń z języka

składnia

(syntaktyka, z gr. *sýntaxis* – porządek, szyk) dział językoznawstwa zajmujący się budową zdań

związek frazeologiczny

(gr. *phrasis* – mówienie, wyrażanie się + *lógos* – słowo) utrwalone połączenie dwóch lub więcej wyrazów, którego znaczenie jest swoiste, a nie wynika ze znaczeń składających się na to połączenie wyrazów (np. szara strefa, iść na całość)

Audiobook

Polecenie 1

Wysłuchaj fragmentu *Potopu* i zdecyduj, czy jest to tekst archaizowany. Uzasadnij swoją odpowiedź, podając przykłady odpowiednich wyrazów, związków frazeologicznych lub konstrukcji składniowych.

Henryk Sienkiewicz

Potop (fragment)

– A wy, ojcze, pójdziecie z nami, czyli też Helenie zechcecie do puszczy towarzyszyć?

– Ja – odpowiedział pan Zagłoba – czy pójdę? Chybaby mi nogi korzenie w ziemię puściły, wtedy bym nie poszedł, a i to jeszcze prosiłbym kogo, żeby mnie wykarczował. Tak mi się chce szwedzkiego mięsa znowu pokosztować jak wilkowi baraniny. Ha! Szelmy, pludraki, pończoszники!... Pchły im po łydkach inkursję czynią, więc nogi ich swędzą i przez to w domu usiedzieć nie mogą, jeno do cudzych krajów leżą... Znam ja ich, takich synów, bom jeszcze pod panem Koniecpolskim przeciw nim czynił – a chcecie waszmościowie wiedzieć, kto wziął w jasyr Gustawa Adolfa, to się nieboszczyka pana Koniecpolskiego spytajcie. Nic więcej nie powiem! Znam ja ich, ale i oni mnie znają... Nie może być inaczej, tylko się, szelmy, zwiedzieli, że Zagłoba się zestarzał. Tak? Poczekajcie! Zobaczycie go jeszcze!... Panie! Panie wszechmogący! Czemuś to tak tę nieszczęsną Rzeczpospolitą rozgrodził, że wszystkie świnię sąsiedzkie włożą do niej teraz i trzy najlepsze prowincje już spyskały! Ot, co jest! Ba! Ale któż temu winien, jeśli nie zdrajcy? Nie wiedziała zaraza, kogo brać, i zacnych ludzi pobrała, a zdrajców zostawiła. Dajże Boże jeszcze raz powietrze na pana wojewodę poznańskiego i na kaliskiego, a zwłaszcza na Radziejowskiego z całą rodziną. A jeśli chcesz więcej obywatelów piekła przysporzyć, to pošlij wszystkich tych, którzy onę kapitulację pod Ujściem podpisali. Zestarzał się Zagłoba? Zestarzał? Zobaczycie! Janie! Radźmy prędzej, co czynić, bo już bym chciał na końskim grzbiecie siedzieć!

Polecenie 2

Wysłuchaj audiobooka na temat tworzenia tekstu o stylistyce archaicznej. Zastanów się, w jaki sposób Henryk Sienkiewicz argumentuje w swoim liście konstruowanie takiego tekstu i jakie elementy języka w archaizacji tekstu są najważniejsze. Swoją odpowiedź uzasadnij.

Henryk Sienkiewicz podczas pracy nad powieściami historycznymi niejednokrotnie sięgał do staropolskich zapisków osobistych – tekstów ulotnych bądź pamiętników. Twórca Trylogii przed napisaniem swoich dzieł bardzo dokładnie przeanalizował język epoki, którą miał opisać. W tym zadaniu pomogło mu też wykształcenie. Jako absolwent Wydziału Filologiczno-Historycznego Szkoły Głównej Warszawskiej oraz pasjonat historii miał więcej niż potrzebne kompetencje. To jednak nie wszystko, gdyż wielu mu współczesnych nie wierzyło, że będzie w stanie wystarczająco dobrze oddać ducha XVII wieku. Podawano też w wątpliwość jego zdolność do archaizacji, a niektórzy twierdzili nawet, że ta droga jest przed nim zamknięta. Jak o tym myślał Sienkiewicz? Możemy wysłuchać słów samego autora Trylogii, który w liście do przyjaciela opisuje swoje refleksje dotyczące archaizacji. Odsłania także nieco kulisy tworzenia tekstów historycznych:

Kochany Mścisławie!

Chciałem, by zatkać Twoją wciąż głodną paszczę, posłać Ci pierwsze arkusze Kronik, ale wyjazd Twój mnie wstrzymuje. Czy wiesz, gdzie mam tych, którzy twierdzą, że nie wyjdę z tej próby? Mam to za sobą, że czytałem bardzo wiele rzeczy z XVI wieku i późniejszych. Owładłem więc językiem, a swoją drogą staram się, by unikać afektacji i rozmaitych wzdry i przedsię nie na miejscu, którymi łąta się nieuctwo. Język dawny polega najwięcej na toku, który ma prawie powagę łaciny, nie zaś na sadzeniu dzikimi archaizmami. Jeśli chcesz, nasadzę ich tyle, że nikt nie zrozumie, o co idzie, ale też tyle z tego. Żeby dobrze pisać, potrzeba znać nie tylko Polaków z XVI i XVII w., ale i autorów łacińskich, i przekłady ich dawniej dokonane, bo na nich kształcili się właśnie nasi i duchem ich się przejęli. Potrzeba też umieć odtworzyć sferę pojęć właściwą współczesnym ludziom, co już jest rzeczą intuicji. Czy to potrafię zrobić, to się pokaże, ale z tego, co Ci piszę, możesz zmiarkować, że rozumiem, jak należy robić.

Tak właśnie Henryk Sienkiewicz zapatrywał się na archaizację. Nie same wyrazy, nie ich liczba, a jakość tekstu miała świadczyć o tym, że będzie to powieść historyczna z prawdziwego zdarzenia. Archaizacja jednak nie polega tylko na tym, by w całości przenieść dawny tekst do dzieła współczesnego. To także odpowiednia subtelność we wzbogacaniu powieści w elementy stylizacji. Według Sienkiewicza niezwykle ważny – jeśli nie najważniejszy – jest szyk zdania, a nie same stare wyrazy. Halina Karaś, badaczka języka, tak wypowiada się o tych elementach stylizacji w *Potopie*:

W archaizacji języka *Potopu* najważniejsza rola – obok słownictwa – przypada składni. Głównym przedmiotem stylizacji są staropolskie struktury stylistyczno-składniowe. W porównaniu jednak z oryginalną składnią baroku pisarz uprościł okresy retoryczne, ograniczył użycie inwersji i wielu barokowych ozdobników. Archaizacja polega więc przede wszystkim na naśladowaniu dawnego toku składniowego. Najbardziej wyrazistym wykładnikiem archaizacji w zakresie składni są nawiązania w stylizowanych fragmentach dialogowych i narracyjnych do jednej z najważniejszych cech języka połowy XVII w., tzw. okresów retorycznych, tj. do rozbudowanych, skomplikowanych i kunsztownych struktur stylistyczno-składniowych. Jako przykład takiej struktury można tu przytoczyć zdanie z narracji, w którym pisarz zastosował obok archaizmów gramatycznych i leksykalnych ulubione środki poetyckie baroku – hiperbolę, nagromadzenie, anaforę, peryfrazę, odzwierciedlające także wyobrażenia społeczne szlachty: Ile było drzew w borach Rzeczypospolitej, ile kłosów kołysało się na jej łąkach, ile gwiazd świeciło po nocach między Tatrami a Bałtykiem, tyle wstało przeciw Szwedom wojowników: którzy szlachtą będąc, do miecza a wojny z woli Bożej i przyrodzonego rzeczy porządku się rodzili; którzy skiby pługiem krając, obsiewali ziarnem tę krainę; którzy handlem i rzemiosły po miastach się parali; którzy żyli w puszczech z pszczelnej pracy, z wypalania smoły, z topora lub strzelby; którzy nad rzekami siedząc, rybactwem się trudnili; którzy na stepach koczowali ze stadami – wszyscy chwycili za broń, aby najeźdźnika z kraju wyżenąć.

Na archaizację u Sienkiewicza składa się zatem wiele czynników, ale najważniejszym jest archaizacja składniowa, czyli odpowiedni sposób budowania zdań przypominających rytmem i melodią takie wypowiedzi, jakie moglibyśmy usłyszeć w XVII wieku. Oczywiście autor nieco je upraszcza, gdyż dokładne przeniesienie mowy staropolskiej mogłoby zaburzyć odbiór tekstu. A najważniejsze dla Henryka Sienkiewicza było to, by dać wypowiedziom bohaterów powieści odpowiedni koloryt,

a przy okazji pozostawić tekst jasnym i zrozumiałym dla współczesnego mu czytelnika.

Źródło: Halina Karaś, *Archaizmy jako wykładniki stylizacji w „Potopie” Henryka Sienkiewicza*, „Poradnik językowy” 2004, z. 9, s. 19 i nast.

Słownik

afektacja

przesada w okazywaniu uczuć i wyrażaniu myśli

anafora

(gr. *anaphorá* – podniesienie) celowe powtórzenie tego samego słowa lub zwrotu na początku następujących po sobie części danej wypowiedzi

inkursja

dawniej: wtargnięcie nieprzyjaciela, najazd, napad

inwersja

(łac. *inversio* – odwrócenie) figura polegająca na zmianie naturalnego szyku w zdaniu służy uniezwykleniu stylu np. przemowy, podkreśleniu wagi słów, zmianie intonacji

jasyr

dawniej: niewola

hiperbola

(gr. *hyperbolē* – przerzucenie, przesada) przesadnia, przesada, wyolbrzymienie; środek stylistyczny, który polega na celowej przesadzie w opisie czegoś; może dotyczyć np. wyglądu, znaczenia, stanów emocjonalnych; służy do spotęgowania cech przypisywanych przedmiotom lub osobom

peryfraz

(gr. *peri* – wokół i *phrasis* – mowa; wyrażenie, zwrot) figura stylistyczna polegająca na zastąpieniu słowa oznaczającego dany przedmiot, czynność, osobę itp. przez jego opis lub metaforę

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

a. Określ rodzaj archaizmu występujący w zdaniu: „Za chwilę chorągwie ruszyły i wyciągnęły się długim, barwistym i błyszczącym węzem po filipowieckiej drodze”.

b. Określ, jakie rodzaje archaizmów pojawiają się w zdaniu: „Już co do fortelów, nikt nie może iść z nim w paragon”.

Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Zapoznaj się z poniższym fragmentem powieści *Ogniem i mieczem* i opisz, jaką funkcję pełni pojawiające się w nim archaizmy.

” Henryk Sienkiewicz

Ogniem i mieczem

Teraz pan Skrzetuski podniósł się także całą wysokością swego wzrostu, ale nie wyjmował szabli z pochew, tylko jak ją miał spuszczoną nisko na rapciach, chwycił w środku i podsunął w górę tak, że rękojeść wraz z krzyżykiem poszła pod sam nos Czaplińskiemu. — Powąchaj no to waść — rzekł zimno. — Bij kto w Boga!... Służba! — krzyknął Czapliński chwytając za rękojeść. Ale nie zdążył szabli wydobyć. Młody namiestnik obrócił go w palcach, chwycił jedną ręką za kark, drugą za [hajdawery](#) poniżej krzyża, podniósł w górę rzucającego się jak [cyga](#) i idąc ku drzwiom między ławami wołał: — Panowie bracia, miejsce dla [rogala](#), bo pobodzie! To rzekłszy doszedł do drzwi, uderzył w nie Czaplińskim, roztworzył i wyrzucił podstarościego na ulicę.

Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Ogniem i mieczem*, t. 1, Warszawa 2003, s. 24–25.

Ćwiczenie 6

Zapoznaj się z podanym fragmentem *Potopu* Henryka Sienkiewicza i wypisz z niego archaizmy pojawiające się w wypowiedziach poszczególnych postaci. Określ ich funkcję.

” Henryk Sienkiewicz

Potop

Pakosz Gasztowt, który z całym światem zawsze chciał być w zgodzie, kiwnął ręką i rzekł:

— My też się i nie dziwili! Dzik na dzika fuknie, jak go z nagłą zobaczy, czemu by człek na człeka nie miał fuknąć! My pojedziem po staremu do Lubicza pokłonić się panu Kmicicowi, aby z nami żył, na wojnę i do puszczy chodził jako nieboszczyk pan podkomorzy.

— Tak już powiedz, kochanieńka: udał ci się czy nie udał? — pytał Kasjan Butrym. — Taż to nasza powinność pytać!...

— Bóg wam zapłać za troskliwość. Zacny to kawaler pan Kmicic, a choćbym też co przeciw upatrzyła, nie godziłoby mi się o tym mówić.

— Aleś nic nie upatrzyła, duszo ty nasza najmilejsza?

— Nic! Zresztą nikt go tu nie ma prawa sądzić, a broń Boże nieufność okazać! Bogu lepiej dziękujmy!

— Co tu zawczasu dziękować?! Jak będzie za co, to i dziękować, a nie, to nie dziękować — odpowiedział posępny Józwa, który jako prawdziwy Żmudzin bardzo był ostrożny i przewidujący.

Źródło: Henryk Sienkiewicz, *Potop*, t. 1, Warszawa 2003, s. 50.

Ćwiczenie 7

Opisz, w jaki sposób Henryk Sienkiewicz poprzez język *Trylogii* oddał koloryt i ducha epoki.

Ćwiczenie 8

Uzasadnij celowość archaizacji w powieści historycznej.

Dla nauczyciela

Autor: Joanna Oparek

Przedmiot: Język polski

Temat: Archaizacja w powieściach historycznych Henryka Sienkiewicza

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

4) rozpoznaje w tekście literackim środki wyrazu artystycznego poznane w szkole podstawowej oraz środki znaczeniowe: oksymoron, peryfrazę, eufonię, hiperbolę; leksykalne, w tym frazeologizmy; składniowe: antytezę, paralelizm, wyliczenie, epiforę, elipsę; wersyfikacyjne, w tym przerzutnię; określa ich funkcje;

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

2. Zróżnicowanie języka. Uczeń:

1) rozróżnia pojęcie stylu i stylizacji, rozumie ich znaczenie w tekście;

6) rozpoznaje rodzaje stylizacji (archaizacja, dialektyzacja, kolokwializacja, stylizacja środowiskowa, biblijna, mitologiczna itp.) oraz określa ich funkcje w tekście;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

IV. Samokształcenie.

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Lektura obowiązkowa

25) Henryk Sienkiewicz, Potop;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- omawia typologię i rodzaje archaizmów;
- określa funkcje wybranych archaizmów;
- opisuje wpływ archaizacji na wiarygodność i obrazować wybranego fragmentu tekstu.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- z użyciem e-podręcznika;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;

- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel udostępnia uczniom e-materiał i wprowadza ich w temat lekcji. Wspólne ustalenie celów zajęć i kryteriów sukcesu.
2. Nauczyciel rozpoczyna rozmowę na temat: Czym jest stylizacja językowa i jakie są jej rodzaje. Podsumowując rozmowę, podkreśla, że jest to podstawowa metoda wprowadzenia czytelnika w realia danego środowiska lub określonej epoki.
3. Nauczyciel zaznacza, że XIX-wieczne wydania utworów Sienkiewicza były opatrzone podtytułami (*Ogniem i mieczem. Powieść z lat dawnych; Quo vadis. Powieść z czasów Nerona*). Dodaje również, że stworzona przez Sienkiewicza wizja sarmackiej Rzeczypospolitej wymagała odwołania się do wyobraźni barokowej i stylu epoki. Było to kluczowe dla koncepcji powieści z „lat dawnych”. Stylizacja językowa stanowiła niezwykle silną składową koncepcji *Trylogii*, jak również innych powieści historycznych Sienkiewicza.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel robi krótki wykład na temat zadań, jakie musiał stawiać sobie Henryk Sienkiewicz, przystępując do odtworzenia realiów i klimatu epoki. Zwraca przy tym uczniom uwagę, że właśnie w języku odzwierciedla się mentalność epoki. Archaizacja języka powieści wymagała więc analizy i odtworzenia całej sfery pojęciowej właściwej dla ludzi baroku. Nauczyciel podkreśla, że Henryk Sienkiewicz miał pełną świadomość, że stylizacja językowa nie jest zabiegiem powierzchownym, ale sposobem dotarcia do istoty rzeczywistości – chciał ukazać umysłowość, emocjonalność i system wartości epoki. Tylko w ten sposób mógł stworzyć wielowymiarowe i przekonujące postaci swych powieści.
2. Uczniowie indywidualnie czytają treści sekcji „Przeczytaj”. Następnie zapoznają się ze schematem *Rodzaje archaizmów* i wraz z nauczycielem omawiają typologię i przykłady.

3. Uczniowie przechodzą do sekcji „Audiobook”, zapoznają się z materiałem i przystępują do wykonania poleceń 1 i 2 – mogą one zostać wykonane wspólnie w formie dyskusji moderowanej.
4. Uczniowie przechodzą do sekcji „Sprawdź się i wykonują ćwiczenia 1, 2, 3, 4. Wybrane osoby prezentują odpowiedzi, a nauczyciel ocenia i komentuje. Ćwiczenie 5 może zostać wykonane wspólnie – propozycje odpowiedzi (określenie funkcji wybranych archaizmów) mogą zostać zapisane na tablicy. Ćwiczenie 6 uczniowie wykonują indywidualnie, a 7 i 8 mogą być wykonane w formie dyskusji moderowanej.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel prosi wybranego ucznia o sformułowanie wypowiedzi ustnej podsumowującej dyskusję (jeśli ćwiczenie 8 było wykonywane wspólnie). Nauczyciel komentuje lub uzupełnia wypowiedź podsumowującą. Może przy tym nawiązać do fazy wprowadzającej zajęć i zaznaczyć, że archaizacja była sposobem na odtworzenie i ukazanie sfery pojęciowej dostępnej ludziom minionych epok, a także ich systemu wartości i temperamentu oraz sytuacji społeczno-politycznej dawnej Rzeczypospolitej.
2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat spełnienia kryteriów sukcesu.

Praca domowa:

1. Wybierz fragment powieści *Ogniem i mieczem*, który ukazuje sarmacki temperament i opisz wpływ archaizacji na wiarygodność i obrazowość tego fragmentu.

Materiały pomocnicze:

- Stanisław Dubisz, *Archaizmy stylizacyjne: literacki obraz przeszłości językowej*, Przegląd Humanistyczny, Tom 36, Numer 5 (314) (1992) s. 131-141.
- Teresa Świętosławska, *O stylu językowym Zagłoby w „Ogniem i mieczem”*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica, 1996.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Audiobook”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.